

УДК 159.923.2

Б 17

Людмила БАЗІЛЕВСЬКА

ОСОБИСТІСНИЙ ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У роботі зроблено аналіз проблеми діяльності психолога в контексті професіогенезу. Розглянуто специфіку діяльності психолога за об'єктом, метою, умовами, психологічними акмеологічними технологіями, акмеограмами психолога, як індивідуальними траєкторіями просування фахівця до вершин професійного акме.

Ключові слова: професіогенез, акмеологія, професійна зрілість, професійна ідентичність, акмеограма, акмеологічні технології, соціальний простір професії, акмеологічні траєкторії.

Актуальність дослідження динаміки професійного становлення особистості, як і будь-якого психічного процесу, полягає в тому, що формування фахівця неможливе без виявлення основних фаз (етапів, шаблів, стадій), з'ясування послідовності цих фаз, вивчення закономірностей переходу однієї фази в іншу й визначення умов, що забезпечують цей розвиток. Досліджувати динаміку будь-якого психічного феномену можливо лише при чіткому знанні змісту, складу, структури й функції суб'єкта, що розвивається (зокрема, про структурні й формально-динамічні особливості особистості та індивідуальності професіонала). Розв'язання проблеми можливе лише при з'єднанні принципів системного підходу й принципу розвитку в психології. З'єднання категорій розвитку й системності детермінується тим фактом, що розвиток є таким видом незворотних змін, який характерний саме для системних об'єктів [6, 360]. Професійне становлення є складним і неоднорідним за своєю динамікою процесом, від ха-рактеру

якого залежить ефективність діяльності особистості.

© Базілевська Людмила, 2010

Починається процес професійного становлення на етапі навчання студентів у педагогічному виші в контексті формування психологічної готовності до професії, що є актуальним стосовно фахівця з практичної психології.

Досліджувана проблема є частиною тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Соціально-перцептивні основи професійної діяльності практикуючих психологів та соціальних педагогів”. Її розробка визначається необхідністю оптимізації фахового рівня підготовки студентів спеціальності “Практична психологія”, вдосконалення організації та змісту підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, що зазначено у “Концепції розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року” [5].

Розвиток та зміни особистості, перетворення її психологічної структури, зумовлені засвоєнням і виконанням професійної діяльності, називають професіогенезом. В.Зазикін та О.Чернишов [3] підкреслюють, що професіогенез – це процес розвитку особистості як професіонала – від початківця до творця. Особистісний професіогенез реалізується у двох напрямках: внутрішня особистісна професійна ідентичність та зовнішня особистісна професійна ідентичність. На думку Л. Даукши та С. Кондратьєвої, формування внутрішньої професійної ідентичності – це засвоєння спеціальних знань, вмінь і навичок, розвиток професійної мотивації, професійних рис характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності. У цьому процесі відбувається поступова структурна перебудова особистості і зростає її автономність у розв’язанні професійних завдань [4].

Формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, на думку Л.Копець [6] і В.Зазикіна [3] – це засвоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності.

Як вважає Л.Копець [6, 360], “професіогенез включає в себе поняття професійної зрілості: соціальну зрілість (володіння правовими нормами, засобами спільної професійної діяльності, прийнятими в суспільстві прийомами професійного спілкування тощо); особистісну зрілість (володіння засобами самовираження і саморозвитку, засобами протидії професійним деформаціям особистості); діяльнісну зрілість (володіння на високому рівні професійною діяльністю, засобами самореалізації і саморозвитку особистості в межах професії, здатність до творчих проявів своєї індивідуальності, до досягнення професійного акме”.

Досягнення яскравого професійного акме, на думку А. Ситнікова, стає можливим завдяки таким особливостям пізнавальної сфери особистості, як активне відображення дійсності і здатність реалістично сприймати її, орієнтуватися в ній. Професіонали, які досягають акме, зберігають уміння володіти власними переживаннями, знаходити відповідні до найскладніших ситуацій розв’язки і втілювати їх, встановлювати доброзичливі стосунки не тільки у сфері професійної праці, а й поза нею, тенденцію утримувати адекватний статус як у великому, так і у малому соціумі, володіють високою моральною зрілістю [9, 37].

А.А. Кронік та Р.А. Ахмеров довели, що професійне становлення особистості як психологічно єдиного процесу, має наступні етапи: 1. Професійна орієнтація й вибір професії; 2. Адаптація до умов ВНЗ (адаптація до навчальної діяльності й до громадського життя); 3. Формування в процесі навчання професійної готовності (професійно значимих мотивів, волевої готовності, професійних знань, навичок і вмій і оцінного компонента готовності); 4. Професійна адаптація після розподілу на роботу; 5. Удосконалювання професійної придатності у практичній роботі [8].

Професіоналізм більш досліджений у контексті проблем особистості у професійній діяльності загалом і менш вивчений у діяльності практичного психолога. Це робить актуальним дослідження становлення професіоналізму практичного психолога.

Сам суб'єкт діяльності у своєму професійному становленні починається з розвитку стосунків із собою, з професійної рефлексії, він є для себе первинним інструментом роботи. Тому виникла потреба вивчення питань, пов'язаних з процесом становлення професіонала на етапі навчання у ВНЗ і, передусім, вивчення професійної рефлексії майбутнього фахівця.

Мета нашої статті – вивчення особливостей професійної рефлексії студентів (практичних психологів) та виділення шляхів удосконалення професійної придатності до практичної діяльності.

У дослідженні взяли участь 97 студентів I – V курсів соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. У процесі дослідження використовувався широкий спектр методів збору фактичного матеріалу: анкетне опитування, бесіда, інтерв'ю, проєктивні методики, методи математичної обробки даних.

Результати нашого дослідження свідчать про те, що становлення професійної рефлексії студентів має нерівномірний і суперечливий характер. Різномірність і частотність якостей нерівномірно збільшується з першого до п'ятого курсу. Зміни в фіксуванні окремих якостей і аспектів особистості мають гетерохронний (нерівномірний) характер. “Піки” різномірності і частотності належать до третього і п'ятого курсів навчання.

При збільшенні різномірності і частотності фіксованих якостей у третьокурсників суттєво звужується різномірність з блоку “характеристика особистості в цілому”, допускаються недиференційовані характеристики окремих якостей. Цей факт ми пов'язуємо з тим, що студенти, прослухавши психологію на першому і другому курсах, ознайомились із новими науково-психологічними поняттями. Сучасна психологія, зосереджена на вивченні – всупереч проголошеному вітчизняними психологами особистісному принципу – окремих психічних процесів, водночас не досліджує зміст і структуру окремих психічних властивостей особистості. Студенти вивчають деякі психічні функції. Особистісний підхід у викладанні реалізується слабо. Тому у студентів, які прослухали курс психології, відбувається “роз'єднання” сприйняття цілісної особистості, в тому числі і

власної, на окремі елементи, що призводить до звуження блоку “характеристика особистості в цілому”.

Студенти, ознайомившись із науково-психологічними поняттями, які характеризують особистість в цілому (“цілісна натура”, “гармонійна особистість”, “нестандартна особистість”), ще глибоко не засвоїли їх зміст і з недостатньою точністю “приписували” собі ту чи іншу якість. Останнє пояснюється невмінням застосовувати психологію як у практиці пізнання інших людей, так і при самопізнанні.

Аналіз професійної рефлексії (“Я” – Я) дав можливість виділити 17 блоків якостей на третьому курсі, на першому-другому курсах – тільки 10. У студентів першого-другого курсів відсутні рефлексивні якості власної особистості, ставлення до них інших людей, здатність до рефлексування (роздумування) про свою діяльність, поведінку, особистість.

“Пік” становлення професійної рефлексії належить до третього курсу. Найбільша різномірність на перших-третьох курсах виявлена в самохарактеристиках інтелектуальних якостей, при цьому різномірність на третьому курсі зростає у п’ять разів ($P < 0,001$). Це пояснюється тим, що у студентів розвиваються навчальні інтереси, інтелектуальні почуття та інші мотиви навчальної діяльності, засвоюються способи навчання, бо вони з головою “занурюються” в навчання, цінність його зростає.

Високою різномірністю характеризуються емоційно-динамічні, комунікативні якості, характеристики своєї особистості в цілому “нестандартна”, “горда”, “незалежна”, “важка людина” тощо). Причому різномірність блоків емоційно-динамічних, комунікативних якостей і характеристик особистості в цілому з першого по третій курс зростає в 1,5 рази ($P < 0,001$). Частотність на третьому курсі досягає 110 фіксувань, тобто кожен з досліджуваних в середньому називає не менше двох комунікативних якостей.

На третьому курсі студенти вперше називають свої рефлексивні якості (“пихатість”, “скромність”, “марнославство”, “самокритичність” тощо). У цей час вони задумуються над професійно-особистісним самовдосконаленням. Наміри і бажання самовдосконалення мають абстрактний характер (“хочеться

досягти більшого”, “прагну самовдосконалюватися”), однак, деякі студенти ставлять перед собою конкретні цілі: “прагну розвивати свої здібності”, “позбудуся зла у словах і вчинках”, “мета – стати високоосвіченою людиною”.

У студентів четвертих-п’ятих курсів найвище місце щодо різноманітності і частотності займають у професійній рефлексії комунікативні, потім – вольові, емоційно-динамічні, рефлексивні якості та установки на самовдосконалення. Рідше (останнє місце в ранжированому порядку) відзначаються інтелектуальні якості. У студентів четвертих-п’ятих курсів проходить перебудова професійно-особистісної сфери, тому вони орієнтуються не так на інтелект, як на ті свої якості, які належать до цієї сфери: соціальну перцепцію, емоційність (емпатію), комунікативність, особистісне самовдосконалення. На четвертому курсі всі показники професійної рефлексії дещо знижуються, на п’ятому курсі знову досягають піку.

Дані обстеження майбутніх психологів за тестом Кеттелла (16 PF) виявили неопрацьованість більшістю студентів проблеми “Я-концепції”, серцевиною якої є самооцінка особистості: середнє значення за фактором “ПРО” (упевненість у собі – тривожність) склало 6,32 у вибірці 97 досліджуваних. Це свідчить про домінування у майбутніх психологів низької самооцінки, що перешкоджає їхньому успішному професійному становленню.

Аналіз шляхів удосконалення професійної придатності до практичної діяльності вивчає педагогічна акмеологія. Перехід фахівця на вищий рівень професіоналізму – галузь акмеологічних професійних технологій.

Акмеологічними технологіями називається програма, що охоплює систему завдань із досягнення фахівцем високих рівнів професіоналізму, підлегла їм сукупність методів, технік, а також прийомів контролю за досягненням поставлених цілей.

Акмеологічні технології розрізняються за такими ознаками:

– *суб’єкт реалізації*. Якщо майбутній психолог буде свій професійний саморух, то можна говорити про акмеологічні технології самого психолога (сюди ввійдуть акмеологічні завдання й акмеологічна техніка, засоби діяльності психолога). Якщо допомогу в професійному розвитку психологові пропонує

акмеолог, то можна говорити про технології акмеолога (завдання педагогічного акмеолога, техніка й засоби педагогічного акмеолога) у його допомозі психологові на шляху до професійної досконалості;

– *використання акмеологічних технологій*. Наприклад, можливі дослідницькі акмеологічні технології, що формують майбутнього психолога до дослідницької компетентності; психотерапевтичні, які спрямовують на удосконалення володінням своїми психічними станами; рефлексивні технології психолога, спрямовані на вдосконалення професійного самоаналізу ;

– *спрямованість на об'єкт*. Наприклад, можливі акмеологічні програми з вдосконалення діагностики клієнтів й програми з вдосконалення психологом самого себе.

Акмеологічна технологія тісно пов'язана з акмеограмою. Акмеограма майбутнього психолога – це індивідуальна “траєкторія” сходження даного фахівця до вершин професіоналізму, способи переходу від одного рівня професіоналізму до іншого. Вона будується або ним самим, або з допомогою акмеолога. Він допомагає фахівцеві побачити плюси й мінуси, резерви, потенційні можливості, задати стимул до саморозвитку, озброїти акмеологічними технологіями.

Акмеограма охоплює цілі (кінцеві і проміжні), вибір моделі акмеологічної “траєкторії”, акмеологічні технології, можливі індивідуальні результати професіоналізму.

У пошуках шляхів удосконалення майбутнього психолога ми також орієнтувалися на загальні закономірності розвитку психологічного змісту особистісного самовизначення [7].

Нас цікавила проблема взаємодії ситуативного, ретроспективного та перспективного особистісного вибору акмеологічної траєкторії, у якій представлені психологічне минуле, психологічне теперішнє та психологічне майбутнє. З психологічного погляду минуле існує як досвід, майбутнє – як проєкт, теперішнє – як дійсність [7]. Психологічне минуле, теперішнє та майбутнє перебувають у складній взаємодії. Аналіз даних анкетування, звітів, інтерв'ю та проєктивних методик студентів дав нам можливість зробити такі висновки:

Психологічне минуле: а) стосовно психологічного теперішнього зумовлює характер саморозвитку. На основі минулого

досвіду формуються уявлення про самого себе як суб'єкта діяльності (“це я роблю добре”, або “цього я ніколи не зроблю”); б) стосовно психічного майбутнього забезпечує довіру до себе, впевненість або недовіру, невпевненість. На основі минулого досвіду у студента формується очікування майбутнього, а також прогнозується успіх або невдача.

Психологічне теперішнє: а) стосовно психологічного минулого реалізує результати минулого розвитку, компенсує невдачі, корегує, розширює межу уявлення особистості про себе; б) стосовно психологічного майбутнього залежно від ефективності – неефективності саморозвитку прогнозує майбутнє як осмислене або неосмислене; активне (плановане) або пасивне (випадкове). Позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє смыслом, структурує його і робить особистість суб'єктом власного розвитку, самопізнання та самовизначення на шляху до вершин професіоналізму.

Психологічне майбутнє: а) стосовно теперішнього мотивує уявлення про майбутнє, впливає на поведінку у теперішньому та переживання студентом свого теперішнього; позитивні очікування майбутнього надають теперішньому цінності, негативні знецінюють його; б) стосовно психологічного минулого зіставляється з минулим, приймається як гідне продовження. Студент розглядає своє життя як безперервну лінію розвитку, проектує продовження цього розвитку у майбутньому.

Формування особистісної, індивідуальної акмеологічної траєкторії у контексті взаємодії психологічного минулого, теперішнього та майбутнього відкриває цікавий аспект розвитку професійно значущих рис характеру, які найбільш тісно пов'язані з метою життя та діяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, що виконують функцію саморегуляції та контролю розвитку, сприяючи утворенню і стабілізації єдності особистості.

Акмеологічні траєкторії, побудовані студентами, відрізняються одна від іншої за такими напрямками:

- за характером результатів;
- за виразністю високих результатів у професійній діяльності.

Індивідуальні траєкторії студентів різні також залежно від того, за допомогою яких норм зроблено ними звіт при

визначенні вершин професіоналізму. Одні досліджувані виділяють соціальну професійну норму, інші – індивідуальну. Якщо студент орієнтується на соціальну професійну норму, то вершиною професіоналізму він вважає, наприклад, проведення тренінгу передовим фахівцем, своїм колегою, адміністрацією школи. Якщо студент орієнтується на індивідуальну норму, то вершиною є результат, що перевищує особисті попередні досягнення.

Індивідуальні траєкторії досліджуваних різні й за своєю динамкою: або майбутній психолог планує здійснювати професіоналізацію за типом рівномірного сходження як послідовного, рефлексивного, поступального руху (оволодіння новими технологіями, новою методикою, новим прийомом діагностики), або сходження до професіоналізму планується за типом зльотів, спадів, професійних криз, розчарувань, нових професійних захоплень.

Індивідуальні траєкторії досліджуваних не збігаються й за характером суб'єктивно обраних еталонів професіоналізму (наприклад, один студент вважає вершиною професіоналізму добре знання свого предмета, інший – такою бачить розвиток особистості клієнта засобами психологічних технологій.

Акмеологічні траєкторії досліджуваних істотно не подібні за параметрами рівномірності-нерівномірності оволодіння психологом різними аспектами професіоналізму на різних етапах вікового розвитку фахівця. Наприклад, студенти другого курсу приділяють багато уваги техніці проведення дослідження, четвертокурсники звертаються до творчості, а студенти старшого курсу знову повертається до обмірковування й коректування “змістів”, призначення професії.

Конкретним прикладом індивідуальної траєкторії досліджуваних є планування студентом свого професійного росту. Засобами розв'язання цього завдання, акмеологічною технологією майбутнього психолога студенти називають вивчення, діагностику рівня розвитку вікових особливостей клієнта, його особистісних характеристик, його проблем у колективі тощо. Далі студент ставить інше завдання – працювати над властивостями своєї особистості, професійними позиціями. Тут акмеологічними технологіями для нього є різні психотерапевтичні прийоми, що

уточнюють і коректують позиції психолога. Студенти зосереджують увагу на своїх уміннях, техніці, технологіях реалізації професійних цілей. Тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності, піднесення до професійних вершин [4], [6], [9].

Професійне становлення психолога починається з моменту рефлексії особливостей власного психічного простору, вироблення ставлення до власного “Я”, формування позитивної “Я-концепції”. Тому питання початку рефлексії власного професійного шляху є питанням навчання майбутніх психологів у виші.

Завданнями розвитку професіонала на рівні його навчання у ВНЗ є:

- підсилувати у майбутнього психолога специфічну для його праці спрямованість на розвиток особистості іншої людини;
- спонукати самого студента до самостійного осмислення й побудови своїх акмеограм;
- спрямовувати всі акмеологічні технології на посилення гуманістичних орієнтацій у праці майбутнього психолога;
- оцінювати результати своєї діяльності за показниками динаміки психічного розвитку іншої людини, тобто клієнта;
- аналізувати всі етапи руху майбутнього психолога від одних рівнів професіоналізму до інших, беручи до уваги нерівномірність, неповторність акмеологічних траєкторій у кожного конкретного студента.

Визначення оптимальних умов розвитку професійно значущих особистісних властивостей майбутнього фахівця, його професійної ментальності – мета нашого наступного дослідження: аналіз росту та змін особистості як професіонала, як суб’єкта, що має самостійно і якісно виконувати професійні функції; шляхи переходу психолога до висот професіоналізму; динаміка змісту акмеологічних технологій та акмеограм майбутнього фахівця.

Література

1. Дерманова И.Б., Коростылева Л.А. Некоторые аспекты феномена самореализации // Психологические проблемы самореализации личности : Сб. ст. / Под. ред. А.А.Крылова,

Л.А.Коростылевой. – Спб. : Изд. Петербургского ун-та, 1997. – С. 20 – 37.

2. Доценко Е.Л. Характеристики професійного спілкування психолога // Журнал практичного психолога. – 1998. – № 7. – С. 67 –74.

3. Зазинин В.Г., Чернишов О.П. Акмеологические проблемы профессионализма. – М. : Мысль, 1993. – 48 с.

4. Кондратьева С.В., Даукша Л.М. Профессионализм в педагогическом общении. – Гродно: Гр.госуд.универ. им Я.Купалы, 2003. – 272 с.

5. Коцепція розвитку психологічної системи освіти України на період до 2012 року // Психолог. – 2008. – №41 – 42. – С.5 – 14.

6. Копец Л.В. Психологія особистості. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 360 – 374.

7. Лідерс А.Г. Особливості позиції практичного психолога стосовно клієнта // Журнал практичного психолога. – 1998. – №9. – С. 96 – 112.

8. Кроник А.А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики психотерапии в психологии жизненного пути / А.А.Кроник Р.А.Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 257 с.

9. Ситников А.П. Акмеологический тренинг : теория, методика, психотехнология. Технологическая школа бизнеса. – М. : Просвещение, 1996. – 157 с.

Базилевская Людмила. Личностный профессиогенез будущего психолога. В статье проанализирована проблема деятельности психолога в контексте профессиогенеза. Рассмотрена специфика деятельности психолога по объекту, цели, условиям, психологически акмеологическим технологиям, амкеограммам психолога как индивидуальным траекториям продвижения специалиста к вершинам профессионального акме.

Ключевые слова: профессиогенез, акмеология, профессиональная зрелость, профессиональная идентичность, амкеограмма, акмеологические технологии, социальное пространство профессии, акмеологические траектории.

Bazylevska Lyudmila. Personal professional genesis of future psychologist. The article deals with the problems of psychologist's activity in the context of professional genesis. It also deals with the peculiarities of a psychologists activity concerning object, aim, conditions, psychological acmeological technologies,